

ERDEI ÁRPÁD

Az igazság megállapítása, törvényesség és igazságosság – szempontok a büntetőbírói döntés minőségének a megítéléséhez

A címben említett fogalmakat, vagy legalább közülük egyik-másikat a büntetőeljárás tárgyú hazai munkák – a szerzők nézeteinek akár jelentős különbségeitől függetlenül – úgyszólván kivétel nélkül említik. Ez nehezen lehetne másképpen, minthogy az eljárás múltbeli tények vagy a rájuk vonatkozó kijelentések igazságának megállapítására, ennek a bírósági határozatban történő megjelenítésére és a megfelelő jogkövetkezmény meghatározására irányul, mégpedig olyan módon, hogy a processzus megfeleljen a jog előírásainak, más szóval a törvényesség követelményeinek. CSÉKA Ervin például *A büntető ténymegállapítás elméleti alapjai* című munkájának a legelején¹ ezeket összekapcsolja, rávilágítva az összefüggéseikre, hogy azután a terjedelmes könyvben számos kérdést részletesen tárgyaljon. Vizsgálódása nem e fogalmak egyikét vagy másikat érinti önmagában, mert a ténymegállapítás szövetében külön-külön csupán egyetlen szálát jelentenek, de a jelenlétük és jelentőségük az összefüggő egészben jól felismerhető. Tagadhatatlan viszont, hogy az igazság ideája a ténymegállapítás háttérében meghatározó jelentőségű.

A büntető eljárásjog szakirodalmában az igazságra történő hivatkozás minden esetben a szerző témájától és vizsgálódása jellegétől függően változik. Számos mű foglalkozik az eljárásban keresett igazság természetével, megállapíthatóságával és egyéb alapkérdésekkel, míg másokban az igazság csupán valamely jogintézményt vagy jogi jelentéssel érintő elképzelés vagy magyarázat érvrendszerében jelenik meg. Az adott munkában tehát az igazság fogalmára szánt terjedelem kizárólag a szerző döntésének a függvénye. Az álláspontok eltérései sokszor abból is adódnak, hogy az említett fogalmak melyike szerepel az adott munkában a központi helyen, és a többihez fűződő viszonyát mennyire tartja a szerző bemutatandónak, avagy egyikük vagy másikuk részletesebb tárgyalását mennyire véli szükségesnek. Minderről az olvasó olykor talál eligazító megjegyzést a műben, ám az sem szokatlan, hogy a szerzői attitűdöt magának kell a leírtakból kiderítenie.

Említendőnek vélem azt a különös kontrasztot, amely az igazság irodalmi és jogszabályi kezelése között mutatkozik. Míg a tudományos munkákban e fogalom alkalmazása magától értetődő, a tételes jog nemigen említi. Ami viszont a tudományos munkákat illeti, áttekintésük azt mutatja, hogy az igazságra történő hivatkozások mennyisége és a

¹ CSÉKA ERVIN: *A büntető ténymegállapítás elméleti alapjai*. Budapest, 1968. 16. p.

vizsgálódások iránya koronként változó. A fogalom tartalmának feltárása bizonyos időszakokban inkább a jogbölcselet, mint az igazság megállapítását szabályozó büntető eljárásjog tudományának érdeklődésére számíthatott, az utóbbi évtizedekben azonban több kiemelkedő eljárásjogászt is foglalkoztatott.

XIX. század második felének és a XX. század elejének tananyagai az eljárásrendszerek tárgyalásában a keresett igazság jellegét vizsgálva szóltak a materiális és formális igazságról, áttekintették elérhetőségének az eljárásbi biztosítékait, de nem kedvelték az elvontabb filozófiai megközelítést. A XX. század második fele mintha változást hozott volna az eljárásjogász felfogásban. A bizonyításeleméleti munkák gyakran az igazság megismerhetőségének ismeretelméleti kérdéséből kiindulva tárgyalták a bizonyítást, s ennek megfelelően tettek az eljárásjog jóval konkrétabb szemléletmódja szerinti, kézzelfoghatóbb megállapításokat az igazságról. Valószínű, hogy ebben annak is szerepe volt, hogy a szocialista időszak a (marxista) filozófiai alapozást megkövetelte a jogtudomány művelőitől. A jelenség okainak mélyreható elemzése azonban meghaladná e dolgozat kereteit.

Míg az előbbieket szerint az igazságról a büntető eljárásjog tudománya napjainkra már sokat elmondott, korántsem állítható, hogy ne lennének még feltáratlan területei. Rosszabb a helyzet az igazságosság vizsgálatával: ezt az eljárásjog tudománya jelenleg is szívesen hagyja a jogbölcselet művelőire. Nem kétséges, hogy az igazságosság sajátos filozófiai (etikai) töltete folytán a bölcseleti megközelítés indokolt. Ugyancsak kétségtelen azonban, hogy az eljárásjogi szemlélet sem mellőzhető: az eljárásban az igazság megállapítása mellett az is fontos, hogy ahhoz az igazságos jogkövetkezmény kapcsolódjék, s ennek megvalósulása az eljárásjog tudományának hozzájárulása nélkül nem képzelhető el.

Ebben a dolgozatban az igazság és az igazságosság kérdésének néhány szigorúan eljárásjogi kérdését vázolom fel. Kísérletet teszek arra, hogy az elvont bölcseleti problémák megoldásához eljárásjogi eszközöket mutassak be.

Igazságszolgáltatás

A büntető igazságszolgáltatás a bíróság feladata, amelyet mai fogalmaink szerint a jog másra nem bízhat. A *bírói hatalom* gyakorlásának a lényege ugyan az igazságszolgáltatásban valósul meg, a bíróságra háruló büntetőeljárás feladatok mégis ennél szélesebb területekre terjednek ki. Az igazságszolgáltatás mellett a bíróságnak olyan teendői is vannak, amelyeket a jogállami igények kizárólag bíró által elláthatóknak, s ezért ellátandóknak minősítenek. Ilyenek az alapvető jogoknak a büntetőeljárás okán történő korlátozásával járó intézkedések megtétele, vagy engedélyezése, illetőleg a pártatlan és tárgyilagos eljárást követelő processzuális aktusok.

A bírói döntés valamely kérdésben, illetőleg a bíró közreműködése az eljárás cselekményeknél *garancia*, mégpedig azért, mert a bírói függetlenség áll a háttérben. A függetlenség a bírói működés meghatározó ismérve: legyen bár valaki a *címe* szerint bíró, ha a jogalkalmazói feladatainak ellátásában nem kizárólag a törvénynek van alávetve, a mai fogalmaink szerint nem tekinthető annak.

A bírósági szervezet felépítésének és működésének, a bíróvá válás szabályainak a rendezése az alkotmányjog területére tartozik. A szervezetnek azonban alkalmasnak kell lennie a bíróság büntetőeljárás feladatainak ellátására: a szervezet felépítésének össz-

hangban kell állnia a ráháruló feladatokkal. A cél több úton is elérhető. Elképzelhető, hogy a jogalkotó a büntetőeljárás törvényt a meglévő szervezethez igazítja, vagy fordítva, e törvény alkalmazására alakítja ki a szervezetet. Ideális esetben a szervezet és az eljárásjog formálása azonos koncepció alapján történik, az erre alkalmas adó helyzet azonban viszonylag ritka. Utoljára – mintegy száz esztendővel a megelőző hasonló helyzet után – a rendszerváltás idején kínálkozott az egységes reformra alkalom, amit – sajnálatos módon – nem sikerült jól kihasználni.² Tudjuk persze, hogy nem minden kísérlet sikeres – és így örülhetünk is, mert legalább az utolsó előtti az volt.

Igazság és igazságosság a bírói döntésben

A büntető igazságszolgáltatás a lényegét tekintve a vádról szóló bírósági döntés. Ezt testesíti meg a vádlott bűnösségének a megállapításáról és a büntetés kiszabásáról szóló, a vádlott felmentését vagy az eljárás megszüntetését kimondó határozat. Az igazságszolgáltatás elnevezés részint az *igazságra*, részint pedig az *igazságosságra* utal. A bíróságnak a való tényeket, s ezzel az igazságot kell megállapítania, a törvény által előírt szankciókat pedig igazságosan kell kimérnie. Abban, hogy mit tekinthet igazságnak, a törvény igazítja el, ám ezen igazság kritériumának a bíró *belső meggyőződését* jelöli meg.

A belső meggyőződés a vegyes rendszerű eljárás igazság-megállapításában a bizonyítással összefüggésben kapott központi szerepet. Az erről szóló gondolkodás az inkvizitórius rendszer tapasztalatai alapján indult el. Az ősi akkuzatórius per az istenítéletet csalhatatlan bizonyítékként kezelte a vádlott bűnösségét illetően, ám a szembenálló felek vitájának eldöntéséhez erre nem mindig volt szükség. Ebben az eljárásban a bizonyításnak általában nem voltak szigorúan kötött szabályai, bár a *sakrális* elem súlya a *vita* eldöntésében mindennél nagyobb volt. Amikor azonban a bíróság a vitát enélkül is eldönthetőnek tartotta, nem kellett alkalmaznia. Tulajdonképpen tehát e – jószerivel szabad – bizonyítási rendszerben a bírói meggyőződés szerepe felismerhető.³

Az inkvizitórius eljárás kötött bizonyítási rendszerét azon elgondolás alapozta meg, hogy az igazságos ítélethezatal érdekében a bíró emberi gyarlóságát a tények megállapításából ki kell zárni. A megvalósítás útja az volt, hogy a jog mind a bizonyítékok megszerzésének módját, mind pedig a bizonyítékok értékét meghatározta, s ha megfelelő mennyiségű (értékű) bizonyíték szolt a terhelt ellen, bármit gondolt is a bíró, a bűnössé-

² Az akkori – a Kulcsár Kálmán nevével fémjelzett – reformelképzelés szerint a háromszintű bírósági fórumrendszer négy szintűvé válásával megnyílt a lehetőség a kétfokú fellebbezésre. A III. Be. előkészítése ezt az elképzelést követte. Az ennek megfelelő bírósági szervezet kialakításának feltételeit az Alkotmány módosítása megteremtette, beiktatva az ítélőtáblákat a fórumrendszerbe. A polgári eljárásjog művelői a kétfokú fellebbezést szükségtelennak tartották. Felfogásuk győződött annyiban, hogy a polgári ügyekben megmaradt az egyfokú fellebbezési rendszer. Az aszimmetrikus megoldás csak a szocialista időszak szervezetéhez szokott jogászokat zavarta, ám a III. Be. eredetileg elfogadott kétfokú fellebbezési rendszere még a törvény hatálybalépése előtt elbukott. Az első nagy novella visszatért az egyfokú fellebbezethez. Ezzel együtt az ítélőtáblák felállítására is elakadt. Egy újabb novella ismét a kétfokú fellebbezést mellőzve, fokozatosan az ítélőtáblák működése is megindult, ám az eljárás törvény nem nyerte vissza az 1998-ban elfogadott alakját. Ami megszületett, csupán halovány visszfénye az eredetinek (ami egyébként maga is eltért a kodifikációs bizottság által készített tervezettől). Valószínű, hogy a kérdés ma sincs nyugvóponton.

³ PUSZTAI László rámutat, hogy az akkuzatórius rendszerhez a szabad bizonyítás rendszere kötődik, de csak általában: a korai feudalizmus akkuzatórius eljárása a kötött bizonyítási rendszer igen merev formáit alkalmazta. In: KIRÁLY TIBOR: *Büntetőeljárás jog*. Budapest, 2003. II. fejezet; 32. p.

get ki kellett mondania. E *pozitív kötött* rendszert a XVIII. század fejleményei oldották, végül pedig a feladására is sor került. A tortúra eltörlése nyomán egyre inkább elterjedt a német jogászok által kidolgozott *negatív kötött* rendszer, amely helyt adott a bírói meggyőződésnek. Eszerint amikor az egyes és meghatározott értékű bizonyítékok elérték a *teljes értékű* bizonyíték szintjét, ám a bírót nem győzték meg, felmenthette a vádlottat.⁴

A francia forradalom idején kialakult rendszer a bírói meggyőződést emelte piedesztálra: nem követelt többet az esküdtektől, mint annak a kérdésnek a megválaszolását az ítélelhozatalkor, hogy megvan-e az egyenként felsorakoztatott tények igazságára, végső soron a terhelt bűnösségére vonatkozó belső meggyőződésük (*conviction intime*). Ez gyakorlatilag az *abszolút* szabad bizonyítási rendszer elfogadását jelentette, amit sokan támadtak. A régebbi magyar tankönyvirodalom sincs igazán jó véleménnyel róla: a belső meggyőződés jelentőségének irracionális eltúlzását látja benne. A szerzők a bizonyítékok mérlegelése alapján kialakult meggyőződés fontosságát hangsúlyozzák.

A vegyes rendszerű eljárásnak a kötött és a szabad bizonyítás vegyítéséből kialakult *relatív* szabad bizonyítása az ismeretek, az emberi tapasztalat és a racionális gondolkodás alapján kialakult *bírói* belső meggyőződést fogadja el az igazság kritériumának. A mintegy másfél évszázada uralomra jutott elmélet lényege azóta változatlan, de a jogtudomány számos fontos megállapítással gazdagította. Pusztai Lászlónak igaza van abban, hogy a perbeli igazság ezen elmélete az irracionális bizonyítástól a múltbeli cselekmény racionális megismeréséig vezető fejlődés hosszú szakaszának ez idő szerinti végállomása.

A bizonyítás útján és a bírói belső meggyőződés kialakulásával megállapított, a bűnösségre vonatkozó igazság kimondásához a bíróság általában szankciót is kapcsol, ám nem mindig. A bűnös *igazságos* megbüntetése erkölcsileg igazolt, de az igazságosság követelménye olykor éppen a szankció elmaradása által teljesül. Az igazságosság nevében azonban a bíróság a törvény *ellenére* nem tekinthet el a szankció alkalmazásától. A büntetőtörvény viszont meghatározhat feltételeket, amelyek teljesülésekor a *malum* az elkövetésének megállapításán és a bűnösség kimondásán túl terjedő, szankcióban kifejezett rosszallást nem kíván.⁵ A feltételek teljesülését a bíróságnak kell megállapítania. Ebben – minthogy a feltételek alapvetően ténybeliek – a belső meggyőződésnek lehet szerepe.

Az *igazságos ítéletről* az eljárási tanok keveset árulnak el. Nem derül ki belőlük, hogy milyen kritériumoknak felel meg, azon kívül, hogy az eljárási szabályok megtartásával⁶ megállapított igazságon alapul,⁷ és megfelel a büntetőtörvény rendelkezéseinek. Az eljárásjog tudományán kívül eső területekről is nehéz támpontokat szerezni az eliga-

⁴ Az 1795-ös magyar tervezet ezen az úton járt, s a negatív kötött rendszer kívánta bevezetni.

⁵ A Btk. számos olyan rendelkezést tartalmaz, amely különös méltánylást érdemlő körülményekre tekintettel lehetővé teszi a bíróságnak a büntetés mellőzését (például alkalmatlan kísérlet esetén). A III. Be. rendelkezése szerint a büntetés mellőzését bűnösséget megállapító ítéletben kell kimondani.

⁶ Lukács Adolf megállapítása szerint: „...[A]z anyagi büntetőjogból eredő büntetőjogi igény csak akkor – és csak abban az esetben mondható büntető igazságnak, a mikor és a mely esetben az a büntető perrendtartás szabályai szerint a büntető ítéletben mondatott ki...[M]ind ama büntetés, mely valamely büntetendő cselekménynek a tettese ellen, habár az anyagi büntetőjog követelményeinek teljesen megfelelően is alkalmaztatott volna, nyílt igazságtalanságnak tekintetik, ha az nem a büntető perrendtartás szabályai szerint lefolyt büntetőperben hozott ítéletben mondatott ki, és nem a büntető ítélet alapján alkalmaztatott a büntetés ellen.” LUKÁCS ADOLF: *A bünvádi per előkészítő része*. Kolozsvár, 1904. 4. p.

⁷ A pontoság érdekében megjegyzendő, hogy a „tan” helytállósága részben kétségbe vonható. A felmentő ítélet igazságosnak minősül akkor is, ha nem azt mondja ki, hogy a terhelt „ártatlan” (nem követett el bűncselekményt), hanem azt, hogy a „bűnössége” nem bizonyosodott be. Tudva azonban, hogy az igazságosságot általában a bűnösséget megállapító ítélettel kapcsolatban szokás említeni, az előbbi megjegyzésnek nem érdemes nagyobb jelentőséget tulajdonítani.

zodáshoz. Az igazságosság kategóriájának a *bölcseleti* megközelítése nem nyújt a büntetőeljárás fogalmi rendszerébe *közvetlenül* beilleszthető eredményt. A magyarázatok az eljárásjog tudománya szempontjából túlságosan elvontak – nyilván ezért nem tud rájuk támaszkodni.

Az ítélet *minőségét* a szakirodalom nem az igazságosság, hanem a *törvényesség* fogalmának a segítségével tartja megítélendőnek. Ez nem meglepő, mert az utóbbi a jog kategóriája, az ismérvei pedig konkrétan megragadhatók. A viszonyuk a legegyszerűbben úgy írható le, hogy az ítélet törvényessége az igazságosságának a feltétele. Ebből következően viszont az ítélet igazságossága a törvényességénél *többet* kifejező minőség. A büntetőjogi (a büntetőjogi szabályok helyes alkalmazásával leírható), illetőleg eljárásjogi értelemben vett (az eljárási szabályok betartását jelentő) törvényesség hozzájárulása az igazságossághoz nem azonos. Az előbbi közvetlenül, az utóbbi közvetve gyakorol rá hatást.

Az igazságosság megítéléséhez a legszilárdabb támpontot az anyagi büntetőjog és annak tudománya szolgáltatja. A jogalkotó a büntetési nem és tétel megállapításával meghatározza azokat a kereteket, amelyekben belül a büntetést (szankciót) a bűncselekmény súlyával arányban állónak tartja. A bíróság feladata, hogy az adott ügyben a terhelt büntetésének a nemét és mértékét *konkrétan* megállapítsa. A bíróságnak ezt a büntetés céljainak és kiszabása elveinek megfelelően kell tennie. A büntetőjog tudománya mindezekhez a büntetésstan kidolgozásával járul hozzá.

A bíróság a vád alapján folytatott perben számos kérdésre keresi és adja meg a választ. A kérdések és válaszok legtöbbször az igazságra vonatkozik, aminek a megállapítási módjára az eljárásjog szabályai az irányadók. Az igazság büntetőjogi értékelése és a jogkövetkezmények megállapítása viszont kívül esik az eljárásjog hatókörén, mert ez csupán abban igazít el, hogy *azokat* miképpen kell megjeleníteni, és mi a teendő, amikor az igazság megállapítása nem sikerül. Az igazságosság értékítélete eszerint csak a *büntetőjog* bírói alkalmazására vonatkozhat, és nem e tartalmat szolgáló formára, az eljárásra.⁸ Erdemes azonban a részleteket is szemügyre venni.

Az eljárási tanok szerint a bírói ítéletnek vannak deklaratív és konstitutív elemei. A deklaratív elemek nagyrészt ténymegállapítások, amelyek az adott büntetőügy viszonylatában múlt- és jelenbeli eseményekre, történésekre, az eljárás alanyai közötti kapcsolatokra és hasonlókra vonatkoznak, s ezért az igazság részének minősülnek, összességükben pedig akár a teljes ténybeli igazságot is megtestesíthetik. Ugyancsak deklaratív elemnek minősül azonban a tények jogi minősítésének és a terhelt bűnösségének a kimondása, mert ez a büntetőjog fennálló, az előbbiekből következő sérelmének a megállapítása. Az ítélet konstitutív elemei a bíróságnak a deklaratív elemekre alapított jogalkalmazói rendelkezései, amelyek a büntetőügy jövőjében teljesülnek be (a felmentett vádlott terhelti minőségének megszűntével, vagy a kirótt szankció végrehajtásával).

A kizárólag deklaratív elemeket tartalmazó büntető ítélet fogalmi képtelenség, mert a megállapítások mellé elengedhetetlenül csatlakoznia kell a jogkövetkezmények előírásának; a büntetőjog alkalmazása enélkül nem valósul meg. Ebből az következik, hogy az igazságosság csak a konstitutív elemekre vonatkozhat. A következtetés helyességé-

⁸ Előfordul, hogy az eljárást magát nevezik igazságtalannak, rendszerint akkor, ha az érintettek (mindeketlen a terhelt) szempontjából súlyosan kedvezőtlen. Ezt nem tartom kifogásolandónak, minthogy az értékítélet tartalmilag lehet helytálló (például az inkvizitórius eljárás ilyen minősítése – az). Az itteni vizsgálódásban azonban ez nem játszik szerepet.

nek az ellenőrzéséhez a bűnösség téves megállapítását, illetőleg a megállapított bűncselekmény büntetőjogi minősítését ugyancsak górcső alá kell venni.

A bűnösség téves kimondása a büntetőjogi törvényességet kizárja. A szankcióalkalmazás igazságossága tehát szóba sem jöhet, az ítélet már a *törvényesség* rostáján fennakad. Ugyanez a helyzet, ha az elkövetett bűncselekmény minősítése helytelen: a szankciónak a helyesen minősített cselekményre kell vonatkoznia. Amikor pedig a bíróság a vádlottat felmenti, a ténymegállapítások – mint deklaratív elemek – lehetnek igazak vagy hamisak, de a felmentés kimondása konstitutív elem, s ha téves, akkor igazságtalan. Végeredményben tehát igazoltnak látszik az állítás, hogy az igazságos/igazságtalan értékképlet a büntetőítélet konstitutív elemeire vonatkozik.

Annak ellenére, hogy az elmondottak szerint az igazságosság értékmérője a büntetőjog alkalmazására, s nem az erre szolgáló eljárásra vonatkozik, Lukács Adolfnak s minden vele egyetértőnek *igaza* van. Ha az igazság megállapításának útját a jog az eljárás szabályaival meghatározza, csak az minősülhet a büntetőjogi értékelés tárgyául szolgáló igazságnak, amihez a *bíróság* ezen az úton járva jutott el, a másképpen (az eljárási szabályok megszegésével) elért igazságot nem ismerheti el a jog.⁹ Az eljárás törvényességének közvetett hozzájárulása az igazságosságához így értendő.

Jogi szempontból *helyes* az a bírósági ítélet, amely a szankció megállapításának törvényi keretein belül a bűncselekménnyel – a súlyának, az elkövetés körülményeinek, a büntetés céljainak és az elkövető személyes tulajdonságainak ismeretében – arányosnak mutató szankciót mér ki. Ez jó kiindulás az igazságosságának a megítéléséhez, de önmagában nem elegendő: az igazságosság nem kizárólag a jogi korrektség kérdése. Az arányosság tartalmának feltárása azonban közelebb vihet az igazságosság megértéséhez.

A helyes arány megállapításához a bírói gyakorlat ad eligazítást. Belőle megismerhető, hogy mely körülmények indokolják a súlyosabb vagy enyhébb szankció alkalmazását, és hogy az *egyéniesítés* igényeit miképpen veszik figyelembe a bíróságok. A szankció nemének és mértékének a megállapításában azonban a bírói *tisztetség* és *lelkismeret* szerepe sem elhanyagolható, mert mérsékelheti az arányosságot torzító túlzott szigor, vagy elnézést.

Kérdés, hogy az említetteken kívül még mi minden befolyásolhatja a bírót a helyesnek vélt arány megállapításában. A válasz nem tudható, mert látszólag a részletekig azonosnak látszó körülmények mellett a kiszabott szankciók szórást mutatnak, miközben az ítéletek azonos tényezők figyelembe vételére hivatkoznak. Alighanem a kérdés maga hiábavaló, mert valószínűleg az ítélkező bíró sem tudná megállapítani, pontosan mi indította azonos körülmények eltérő megítélésére különböző ügyekben.

A bűncselekménnyel arányban álló büntetés igazságosságának elismerése hosszú, talán ősidők óta jelen van a jogi gondolkodásban. A *tálio* elve a helyes arányt a bűncselekmény által okozott *rossz* azonos *rosszal* való viszonzásában látta. Az arányosság gondolata akkor sem hiányzik, amikor a büntetési tételben kifejezett rossz súlya nagyobb a bűncselekmény által okozottánál, vagy attól elmarad.

A büntetőtörvény napjainkban nem a *tálio* elvét követi, sőt valószínűleg a bűncselekmény nagyobb rosszal történő viszonzása sem a vezérlő gondolata. A „szigorú” (értsd: a bűncselekmény okozta rosszat azonos vagy akár azt meghaladó súlyúnak minősülő hátránnyal viszonzó) büntetések előírása a bűnözés visszaszorításának remény-

⁹ Mindezek elmélyültebb tanulmányozásához nyomatékosan ajánlom: KIRÁLY TIBOR: *Büntetőítélet a jog határárn.* Budapest, 1972. V. fejezet.

beli eszközöként mégis gyakran felbukkan a jogalkotói elgondolásokban. Mindenesetre az ismert büntetési nemek viszonylag szűk választéka mellett az arányosítás helyességének megítélése az adott társadalom tagjainak szocializációjától függ.

Ugyanazon büntetési nem – szabadságvesztés – alkalmazandó a szándékos emberölésre, mint a gondatlanságból okozott testi sértésre, a kémkedésre, vagy a becsületsértésre, a különbség a *mértékében* van. Azt, hogy milyen tartamú szabadságvesztés áll arányban az említett és más, nem említett bűncselekményekkel, a törvényhozó ezek egymáshoz viszonyított súlya alapján határozza meg. A bűncselekmények súlyosabb vagy kevésbé súlyos voltának megítélésében a társadalom tagjai nagyrészt egyetértenek a jogalkotóval. Ezzel együtt jobbra azt is elfogadják, hogy a büntetési tételek megfelelők. Ez csak azért lehetséges, mert a szocializációjuk lényegében azonos. Mindez azonban nyitva hagyja a kérdést, hogy egy ember életével a kioltójának hány börtönben töltött napja egyenértékű, vagy mi az egyenérték a tetteges becsületsértés és az érte járó szabadságvesztés tartama között. Az arányosság ugyanis ebben az összefüggésben egyenértékűséggé válik.¹⁰ A törvény azt mondja ki, hogy a büntetés milyen határok között lehet egyenértékű a bűncselekménnyel, a konkrét megállapítását a bíróságra hagyja.

A társadalom azt a büntetést tartja igazságosnak, amely a bűncselekmény által okozott és az ítélettel az elkövetőre kirótt rossz közötti egyenértékűséget helyesen állapítja meg. A szocializáció jelentősége itt mutatkozik meg. A szabadságvesztés-centrikus büntetési rendszerhez a neveltetése folytán gondolatilag alkalmazkodó ember képes az egyenértékűséget felfedezni az egyébként nagyon eltérő minőségű „rosszak” (mondjuk a vesztegetés és szabadságtól megfosztás) között. Más szocializációjú személy e gondolatot esetleg képtelen elfogadni.

Nem kívánok túlságosan elmélyedni a kérdés vizsgálatában, ezért csupán utalok rá, hogy a büntetőjog bizonyos rendelkezései a címzettekől gyakran nem váltanak ki helyeslést.¹¹ Szinte elképzelhetetlen, hogy a jog és a társadalom tagjai által rosszalt magatartások teljes mértékben fedjék egymást. Mindazonáltal a törvény helyesléséből sem következik, hogy az ítéletben kirótt büntetés igazságosságára nem vetül árnyék. Ismert, hogy egyes esetekben a vádlott megbüntetését a közvélemény annak ellenére igazságtalannak tartja, hogy a magatartásának a büntetendőségét nem helyteleníti. A bűnösségét elismerő terhelt is fellebbez enyhítésért, a vádló pedig súlyosításért, mert a büntetés mértékét nem tartja egyenértékűnek a cselekménnyel (azaz *igazságtalannak* véli). A vádló és a vádlott mellé azonban csatlakozhat a sértett is az igazságosságot kétségébe vonókhöz, s az ügyben nem érintettek is formálnak ilyen véleményt. Mindezek ismeretében a kérdés nyitott, miért éppen az ítéletbe foglalt szankciót tartotta a törvényi keretek között viszonylag nagy szabadságot élvező bíróság egy adott ügyben kirovandónak, s méginkább az, hogy van-e a döntése mögött olyan kritérium, mint az igazság megállapításakor a belső meggyőződés.

¹⁰ A tálió szemet szemért, fogat fogért megközelítési módja az abszolút egyenértékűség megkövetelése a bűncselekmény és a büntetése között. Ha a megközelítés „két szemet és két fogat egyért” lenne, a büntetésnek nem egyenértékűnek, hanem nagyobbak kellene lennie a bűncselekménnyél. De mi a helyzet, ha a bűncselekmény- és a büntetés különemű? Abszurd példával: egy szekér összetöréséért hány tyúkot kell az egyenértékűség szellemében a károkozónak megkopasztania?

¹¹ Bizonyos bűncselekmények törvényi tényállása elfogadott, mert a rendelkezés által megragadott magatartást a közfelfogás is *malumnak* tekinti (a „ne ölj”, vagy a „ne lopj” parancsa a zsidó-keresztény kultúrákban régóta elfogadott, bár tudjuk, hogy koronként változó módon). Olykor azonban csak a tilalom minősít egy-egy magatartást rosszá, s ilyenekből a büntetőtörvény sokat tartalmaz (*mala prohibita*). Ezek esetében az emberek felfogásában a törvény is minősülhet igazságtalannak.

A törvényi keretek és az eljárásban feltárt, a szankció mértékét befolyásoló körülmények összhangjának megteremtéséhez pontos szabályokat adni nem lehet. Támpontokat kap a bíróság a törvénytől, a helyes büntetés kiszabás elvei (például az egyéniesítés), a prevenció (mint cél), és más hasonló követelmények teljesítése azonban a külső értékelés számára nem mindig esnek latba, minthogy ezek jórészt csak a jogban járatóság előtt ismeretesek. A laikusok legegyszerűbb értékítélete, az igazságosság vagy az igazságtalanság kimondása, ezekre a tényezőkre nem támaszkodik, mert abban a tett és a büntetés egyenértékűségén kívül más, a jog által relevánsnak tartott tényező nem játszik szerepet. A fellebbviteli fórumnak az elsőfokon kiszabott szankciót módosító ítéletében az igazságosság vagy az igazságtalanság kifejezés talán soha nem szerepel. Mégis, a döntésben az elsőfokú ítélettől e kérdésben eltérő álláspontja ugyanúgy szerepet játszhat, mint az, hogy a büntetést a prevenció szempontjából találja helytelennek.

Király Tibor rámutat, hogy a büntetés kiszabás különféle valószínűségek figyelembe vételével történik, ám ezeket csak becsléssel állapíthatja meg a bíróság. Szerinte a bíró számára a bizonyosság arról, hogy helyesen ítélt és helyes büntetést szabott ki, a viszonylag állandó, szélsőségektől mentes gyakorlat, valamiféle szemmérték, amellyel méri a cselekményt, az elkövetőt és a büntetést, és amelyet hitelesített a bíróságok tapasztalata.¹²

Nincs okom arra, hogy a legcsekélyebb mértékben is kételkedjem az állításának helyességében. Olyannyira nincs, hogy a lényegét tekintve az igazságosságra is érvényesnek vélem. Az igazságosság eképpen viszont – bár az igazságszolgáltatás elnevezés megvalósulónak sugallja – nem garantálható minden ügyben. A nem éppen derülátó megjegyzés azonban nem az eszme feladása melletti érv. A büntetőeljárásban a tévedés lehetősége ugyan jelen van, de nem szükségképpen következik be. Ha mégis, az eljárásjog szabályozza azokat az eszközöket, amelyek az igazságtalan ítélet ellen felhasználhatók, legyen annak oka akár az igazságban, akár a büntetés megállapításában elkövetett hiba.

Az imént említett nyitva álló kérdések közül az elsöre tehát bizonyos a válasz: a büntetés kiszabásakor a bíróság számos tényező mérlegelésével jut el a helyesnek tartott szankció megállapításához. A másodikra viszont alighanem csupán bizonytalan felelet adható.

Míg az igazság kritériumaként említett belső meggyőződés számos racionális elemét is felhossa a tudomány, és a tanok ennek megfelelően kezelik, a büntetés kiszabásra vonatkozó ilyen tanok nem ismeretesek. Mégis, a bírónak az előbbiekre vonatkozó, a lelkiismeretével összefüggésbe állítható álláspontja több, mint egyszerű vélekedés vagy gondolat. A számításba vett tényezők mérlegelésével ugyanis a belső meggyőződéshez hasonló bizonyosságot kell kialakítania ahhoz, hogy az ítéletét ebben a kérdésben is helytállónak tekintse. Ez nem kevés. Ugyanolyan lelkiismeretességet kíván, mint a tények elfogadása, függetlenül attól, hogy a valószínűségi elemek miatt a tévedés valószínűsége vélhetően nagyobb. Bár kívülről ellenőrizhetetlen, mégis követelmény, hogy a bíró maga igazságosnak tartsa a döntését.

¹² KIRÁLY 1972, 294. p.

ÁRPÁD ERDEI

FINDING THE TRUTH, LAWFULNESS AND JUSTICE – CRITERIA
FOR EVALUATING PENAL JUDGEMENTS

(Summary)

The paper is dedicated to the examination of the quality of penal judgements by the criteria indicated in the title. The author points out that the role of finding the truth in criminal proceedings and the justness of sanctions imposed on the perpetrators of crime have been issues dealt with more by legal philosophers than by scholars of criminal law through a long period of time. In the second half of the 20th century in Hungarian legal writing the interest of proceduralists turned towards those issues. Some authors published books discussing the fundamental questions from the perspective of the law of criminal procedure. The paper shows that determining the truth is the basis of delivering a fair decision. The justness of the decision relates to the imposition of the sanction in proportion with the gravity of the perpetrated crime. The lawfulness of the application of substantive and procedural law is indispensable for the justness of the decision of the court.